

ZORAN JANJETOVIĆ

NÉMETEK JUGOSZLÁVIÁBAN 1948–1960*

A két világháború között Jugoszlávia német nemzeti kisebbségének létszáma megközelítőleg 500 ezer fő volt.¹ Noha a helyzetük sok tekintetben jobb volt más kisebbségi csoportokénál, mégis sok kívánnivalót hagyott maga után. Gazdaságilag annak ellenére jobban álltak minden más népcsoportnál² – beleértve az államalkotó nemzetet is –, hogy a hatóságok számos intézkedéssel gazdasági erejük csökkentésére törekedtek. Az 1920-as évek elején végrehajtott földreformból például a német parasztság föld nélküli tagjait is kizárták.³

* A tanulmány előadás-változata elhangzott 2016. január 19-én Budaörsön, a magyarországi németek kitelepítésének 70. évfordulója alkalmából rendezett konferencián. Német nyelven megjelent: *Integration oder weitere Diskriminierung? Die Lage der Deutschen im Karpatenbecken in den 1950er Jahren. Tagungsband*, Konrad Adaneuer Stiftung e.V. Auslandsbüro Ungarn, Budapest, 2016, 49–65. p.

¹ Az 1921-es népszámláláson a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban 505 790 németet regisztráltak. Ekkor ők voltak az ország legnagyobb nemzeti kisebbsége, L.: *Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije po banovinama*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930, 5. p. Tíz évvel később 499 969-re csökkent a számuk, L.: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band 5. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Weltbild, Augsburg, 1994, 11E p. Ekkor a legnagyobb számú kisebbség az albánoké volt 505 259 fővel.

² DAMMANG, Andreas: *Die deutsche Landwirtschaft im Banat und in der Batschka*, E. Reinhardt, Novi Sad, 1931; BIBER, Dušan: *Socijalna struktura nemačke nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-4, 1978; BIBER, Dušan: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1966, 23–29. p.; *Das Schicksal der Deutschen*, 15E–18E p. Áttekintést ad a kisebbségek helyzetéről más nemzetiségekkel együtt: JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Inis, Beograd, 2005, 144–165. p. A népi német gazdasági szakértő, Leopold Egger túlzó adatokat közölt a jugoszláviai német vagyronról, illetve hozzászámolta a második világháború alatt szerzett javakat is, L.: EGGER, Leopold: *Das Vermögen und die Vermögenverluste der Deutschen in Jugoslawien*, Landmannschaft der Donauschwaben in Baden-Württemberg, Sindelfingen, 1983.

³ Ezen kívül a nagyrészt német községeknek szerb telepések részére le kellett mondaniuk földbirtokaik egy részéről, L.: GAČEŠA, Nikola: *Nemci u agrarnoj reformi i vlasništvu obradivoog zemljišta u Vojvodini 1919–1941*, Zbornik za istoriju Matice srpske, Novi Sad, 1978, 13. p.; BETHKE, Carl: *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918–1941, Identitätstentwürfe und ethnopolitische Mobilisierung*, Harrasowitz, Wiesbaden, 2009, 217–227. p.

A sajtójuk fejlett volt,⁴ és egy központi kulturális egylettel – a Schwäbisch-Deutscher Kulturbunddal – is rendelkeztek. A szervezet működésével kapcsolatban a hatóságok eljárása azonban sok esetben különböző volt, ami nagyban függött az aktuális politikai helyzettől és a szervezet működésének helyétől.⁵ Mindemellett a németek agrárszövetkezeteinek is igen fejlett és sikeres hálózata működött Jugoszláviában.⁶

A német iskolák helyzete regionálisan, a különböző országrészekben eltérő volt. A Vajdaságban az új hatalom számos német elemi iskolát, illetve iskolarészleget és néhány középiskolát is nyitott, hogy a magyarbarát dunai svábokat leválassa a magyarokról, akiket veszélyesnek és irredentának tartottak. Horvátországban és Szlavóniában a német nemzetiségi oktatás helyzete rossz maradt. Szlovéniában is leépítették a jól fejlett német iskolákat a korábban háttérbe szorított szlovénok javára. A jugoszláv kormány az 1930-as években a Németországhoz fűződő kapcsolatai javításának reményében a német nemzetiségi oktatás terén bizonyos fokú fejlesztést lehetővé tett, aminek eredményeként néhány magánközépiskola és egy szintén privát tanárképző is megkezdte működését.⁷ Ez több volt, mint amit bármely más kisebbségi csoport kapott, de nem volt elég ahhoz, hogy az anyanyelvű oktatás terén csak megközelítőleg is egyenrangúvá tegye a németeket az államalkotó délszláv népekkel.⁸

Többek között ez a restriktív állami nemzetiségi politika volt az oka annak, hogy a többségében Németországban tanult fiatal értelmiségiek a nemzetiszocialista eszméket el tudták terjeszteni a német kisebbségi lakosság körében. A fiatalok küzdeni kezdtek a régi, konzervatív vezetőkkel, az állammal szembeni tárgyalásokon elvitatták tőlük a német kisebbség képviselőt. A Harmadik Birodalom támogatásával 1938/1939-ig sikerült is a népcsoport vezetését magukhoz ragadniuk. Németország külpolitikai sikerei hozzásegí-

⁴ BEŠLIN, Branko: *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini (1933–1941)*, Platoneum, Novi Sad, Sremski Karlovci, 2001.

⁵ RASIMUS, Hans: *Als Fremde im Vaterland. Der Schwäbisch-deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1989; JANJETOVIĆ, Zoran: *Nemci u Vojvodini*, Inis, Beograd, 2009, 212–219. p.; ANNABRING, Mathias: *Volks-geschichte der Donauschwaben in Jugoslawien*, Südost-Stimmen, Stuttgart, 1955, 40–41. p.; PLAUTZ, Oskar: *Das Werden der deutschen Volksgemeinschaft in Südslawien*, Druckerei u. Verlags-A.G., Novi Sad, 1940, 26–39. p.; BETHKE: *i.m.*, 272–286. p.

⁶ PLAUTZ: *i.m.*, 90–91. p.; DURMAN, Jovan: *Zadruگارstvo Nemaca u Jugoslawiji do drugog svetskog rata*, Zadrुžni arhiv, 2, 1954; BETHKE: *i.m.*, 283–284. p.; AVRAMOVIĆ, Todor: *Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*, Matica srpska, Novi Sad, 1965, 113–114. p.; JANJETOVIĆ: *Deca...*, 318–321. p.

⁷ SENZ, Josef Volkmar: *Das Schulwesen der Donauschwaben in Jugoslawien*, Südostdeutsche Kulturwerk, München, 1969; JANJETOVIĆ: *Nemci u Vojvodini...*, 177–210. p.

⁸ Vö. JANJETOVIĆ: *Deca...* A folyamatos politikai zaklatás és a hatósági önkényeskedés a németekkel – különösen Szlovéniában – hozzájárult az elégedetlenség kialakulásához.

tették őket ahhoz, hogy a jugoszláviai német kisebbség gazdasági és kulturális szervezeteiben a vezető tisztségeket megszerezzék maguknak és a közönséget a birodalom külpolitikájának szolgálatába állítsák.⁹

Jugoszlávia 1941 áprilisi megtámadásakor a jugoszláviai németek szinte teljes létszámában az agresszorok mellé álltak. Egy részük megtagadta a behívóparancs átvételét, jelentős részük pedig részt vett a jugoszláv katonák és egységek lefegyverzésében, stratégiai objektumok megszállásában, sőt gyilkosságokban is. Noha ezt nem előzetes tervek alapján tették, a délszlávok számára tetteik hazaárulásnak minősültek.¹⁰ A gyors német győzelmet követően az országot felدارabolták és felosztották a tengelyhatalmak és szövetségeseik között. Ezáltal azonban tönkretették a „német népcsoportot” is, ahogy a kisebbség vezetése magát 1940 óta nevezte, még ha annak tagjai az új politikai rendszerben előnyösebb helyzetet élveztek más kisebbségeknél. Ennek fejében azonban katonailag és gazdaságilag is kötelesek voltak a német hadvezetést szolgálni,¹¹ ez-

⁹ BIBER: *Nacizem...*, 44–88. és 167–210. p.; MIRNIC, Josip: *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1974, 36–50. p.; BETHKE: *i. m.*, 381–419., 443–504. és 558–580. p.; KAČAVENDA, Petar: *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1991, 17–25. p.; *Das Schicksal der Deutschen*, 35E–44E p.; SHIMIZU, Akiko: *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*, LIT, Münster, 2002, 41–83. p.

¹⁰ BIBER: *Nacizem...*, 211–267. p.; KAČAVENDA: *i. m.*, 25–27. p.; MIRNIĆ: *i. m.*, 74–82. p.; *Das Schicksal der Deutschen*, 45E–50E p.; JANJETOVIĆ: *Nemci u Vojvodini...*, 287–300. p.; BETHKE: *i. m.*, 616–622. p.; WÜSCHT, Johann: *Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien für den Zeitraum von 1934 bis 1944*, Selbstverlag, Kehl am Rhain, 1966, 64–90. p.; SHIMIZU: *i. m.*, 83–126. p.

¹¹ JAREB, Mario: *The German Ethnic Group in the Independent State of Croatia from 1941 to 1945*, *Review of Croatian History*, 2007, 1. p.; SHIMIZU: *i. m.*, 173–312. p.; CASA-GRANDE, Thomas: *Die volksdeutsche SS-Division „Prinz Eugen“. Die Banater Schwaben und die national-sozialistischen Kriegsverbrechen*, Campus Verlag, Frankfurt – New York 2003, 167–338. p.; KRNIĆ, Zdravko: *The German Volksgruppe in the Independent State of Croatia as an Instrument of German Occupation Policy in Yugoslavia*, In: *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, Institute for Contemporary History, Belgrade, 1977; ALTGAYER, Branimir: *Elaborat o njemačkoj narodnoj skupini*, Vojni arhiv [a továbbiakban VA], Nemačka arhiva, k. 40-D, f. 3, d. 1; MIRNIĆ: *i. m.*, 103–323. p.; SATTLER, Wilhelm: *Die deutsche Volksgruppe im Unabhängigem Staat Kroatien. Ein Buch von Deutschen in Slawonien, Syrmien und Bosnien*, Steierische Verlag, Graz, 1943; KAČAVENDA: *i. m.*, 29–61. p.; JANJETOVIĆ: *Nemci u Vojvodini...*, 304–332. p.; *Das Schicksal der Deutschen*, 50E–75E p.; VEGH, Sandor: *Le système de pouvoir d'occupation allemand dans le Banat yougoslave 1941–1944*, In: *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941–1945*, Institut pour l'étude du Mouvement Ouvrier, Belgrade, 1963, 497–498., 507–510., 515–520. és 526–528. p.; VÉLKL, Ekkehard: *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*, Ungarisches Institut, München, 1991, 100–105., 121–124. és 173–218. p.; KRNIĆ, Z. – LJUBLJANOVIĆ, S. – TOMLJANOVIĆ, C.: *Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH*, Zbornik historijskog instituta Slavonije, 1, 1963;

által pedig konfliktusba kerültek szláv, főleg szerb szomszédakkal, elsősorban a kommunista partizánokkal. A jugoszláviai németek egy része részt vett a zsidók meghurcolásában és meggyilkolásában, valamint a vagyonuk elkobzásában,¹² és a partizánok elleni küzdelem során népi német alakulatok is követtek el háborús bűnöket.¹³ Az efféle, Jugoszlávia és a délszlávokkal szembeni illó-jális tevékenységükkel azonban nem voltak egyedül: más nagyobb kisebbségi csoportok, így az albánok és a magyarok is csatlakoztak a tengelyhatalmakhoz és fölléptek egykori kisebbségellenes államukkal szemben.¹⁴

Ennek ellenére a kommunisták által vezetett partizánok sokáig törekedtek arra, hogy a nemzeti kisebbségeket, köztük a németeket is megnyerjék a „népi felszabadító harc” számára. Ez azonban csak nagyon szerény mértékben sikerült.¹⁵ A kommunisták belátták, hogy a királyság idején a kisebbségi lakosság-

MILETIĆ, Antun: The Volksdetuschers of Bosnia, Slavonia and Srem Regions in the Struggle against the People's Liberation Movement, In: *The Third Reich...*, 604–621. p.; TONE, Ferenc: *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945*, Partizanska knjiga, Ljubljana-Beograd, 1979, 114–121. p.; KARNER, Stefan: *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien. Aspekte ihrer Entwicklung 1939–1997*, Hermagoras, Klagenfurt-Ljubljana-Wien, 69–92. p.; ŠIJACIĆ, Ljubica: Teror i pljačka okupatora u Banatu 1941–1945, *Istraživanja*, 7, 1979.

¹² MITROVIĆ, R.: *Sudbina Jevreja u krajevima u kojima su folksdojčeri preuzeli vlast aprila 1941*, Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 2.; IVKOVIĆ, Božidar: *Uništenje Jevreja i pljačka njihove imovine u Banatu 1941–1944*, Tokovi revolucije, 1, 1967; SHIMIZU: *i.m.*, 245–251. és 255–259. p.; KAČAVENDA: *i.m.*, 37–38. p.; VÖLKL: *i.m.*, 170–180. p.; WÜSCHT: *i.m.*, 33–34. p.; KRNIĆ-LJUBLJANOVIĆ-TOMLJANOVIĆ: *i.m.*, 66. p.; ATANACKOVIĆ, Žarko: *Srem u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, Mesni odbor SUBNOR Šimanovci, Beograd, 1968, 80., 89–90. és 110. p.; KOVAČ, Teodor: *Banatski Nemci i Jevreji*, Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 9, 2009, 54–82. p.

¹³ *Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941–1944*, knj. 2, sv. 1, Novi Sad, 1946, 49., 55., 67–68., 132–135. és 178. p.; CASAGRANDE: *i.m.*, 235., 258–259. és 277–282. p.; *Europa unterm Hakenkreuz. Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus (1938–1945)*, Band. 6, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin-Heidelberg, 1992, 213., 240–242. és 320. p.

¹⁴ BOROZAN, Đorđe: *Velika Albanija. Porijeklo – ideje – praksa*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1995, 317–394. p.; ĐAKOVIĆ, Spasoje: *Sukobi na Kosovu*, Narodna knjiga, Beograd, 1986; BATAKOVIĆ, Dušan T.: *Les Albanais du Kosovo en Yougoslavie 1945–1995. Minorité en Serbie, majorité dans la province autonome*, In: *Minorities in the Balkans. State Policy and Inter-Ethnic Relations*, Belgrade, 2011, 161–165. p.; PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Bd. II. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*, Nolit, Beograd, 1988, 140–141. p.; HASANI, Sinan: *Kosovo, istine i zablude*, Zagreb, 1986, 12–121. p.; KASAŠ, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, Odsek za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1996, 25–79. és 114–129. p.; SAJTI, Enikő A.: *Hungarians in the Vojvodina 1918–1947*, Columbia University Press, New York, 2003, 329–335. p.

¹⁵ BOROZAN: *Velika Albanija*, 317–394. p.; BOROZAN, Đorđe: *Albanci u Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu, Dijalog povijesničara – istoričara*, 3, Zagreb, 2001, 360–361. p.; HASANI: *i.m.*, 121. p.; BATAKOVIĆ: *i.m.*, 161–166. p.; PETRANOVIĆ, Branko: *AVNOJ and the Bujan*

gal szembeni bánásmód elhibázott volt. Éppen ezért az ideiglenes parlament, az AVNOJ 1943. november 29-i második ülésén ígéretet tett a délszláv népek és a többi kisebbség egyenjogúsítására.¹⁶ Nem sokkal később mégis elkezdtek terveket kovácsolni a németek háború utáni kitelepítésére (értsd: elűzésére).¹⁷ A részletek továbbra sem ismertek, de amikor a partizánok 1944 októberén elfoglalták a Vajdaságot, bosszúhadjárat indult, amelynek 6800 német és több ezer magyar esett áldozatul.¹⁸ Amikor 1945 májusáig az ország többi része is felszabadult, Szlavónia, Horvátország és Szlovénia német lakossága is e sorsban osztozott.¹⁹ Az AVNOJ elnöksége már korábban, 1944. november 21-én elkobozta a jugoszláviai németek teljes vagyonát. A döntés minden népi németre vonatkozott, mindegy volt, hogy támogatták-e a partizánokat, hogy német volt-e a házastársuk, vagy a háború folyamán németnek vallották-e magukat.²⁰ Más elkobzott vagyonokkal (egyház, magánvállalkozások, nagy-

Conference, In: *Kosovo. Past and Present, Review of International Affairs (special issue)*, Belgrade, 1989, 140–141. p.; KASAŠ: *i.m.*, 124–128. p.; ŠIJAČKI: *i.m.*, 248. p.; MITROVIĆ, Kosta: *Pod kulom vršačkom. Hronologija događaja iz revolucionarnog pokreta Vršca i okoline od 1926. do 1945*, SUBNOR Srbije, Novi Sad, 1969, 110–111. p.; ATANACKOVIĆ, Žarko: *Vojvodina u borbi 1941–1945*, Forum, Novi Sad, 1959, 26. p.; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom 1, knj. 17, Beograd, 1958, 41. p.; MIŠA, Branislav Popov: *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941–1944. godine*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1992, 109. p.; SHIMIZU: *i.m.*, 355. és 359. p.; MOMČILOVIĆ, Đorđe: *Banat u Narodnooslobodilačkom ratu*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1977, 163. p.; HREČKOVKI, Slavica: *Njemačka četa „Ernst Thälmann” u jedinicama NOV i POJ*, Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, 1, 1984, 331–350. p.; STOJKOVIĆ, Ljubiša – MARTIĆ, Miloš: *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Rad, Beograd, 1953, 45–46. p.; LUDANYI, Andrew: *Hungarians in Rumania and Yugoslavia. A Comparative Study of Communist Nationality Policy*, Louisiana State University, Ann Arbor, 1971, 167–168. p.

¹⁶ PETRANOVIĆ: *Istorija...*, 281–284. p.; PETRANOVIĆ: *AVNOJ...*, 140. p.; JONČIĆ, Koča: *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Savremena administracija, Beograd, 1963, 24. p.

¹⁷ REPE, Božo: „Nemci” na Slovenskem po drugi svetovni vojni, In: „Nemci” na Slovenskem 1941–1955, Ljubljana, 1998, 146. p.

¹⁸ *Das Schicksal der Deutschen*, 90E–97E p., 197–295. p.; JANJETOVIĆ, Zoran: *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, SD Publik, Belgrade, 2005², 191–248. p.; PORTMANN, Michael: *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944–1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft*, VÖAW Verlag, Wien, 2008, 228–229. p.; *Arbeitskreis Dokumentation. Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Stationen eines Völkermords*, Donaueschinger Kulturstiftung, München, 1998, 91–116. p.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod, 2005, 325–326. p.

¹⁹ *Arbeitskreis...*, 121–125. p.; KARNER: *i.m.*, 132–149. p.; *Das Schicksal der Deutschen*, 97E–102E p.

²⁰ Službeni list Federativne Jugoslavije, I/1945, 2; *Das Schicksal der Deutschen*, 180E–184E p.; JANJETOVIĆ: *Between...*, 225–226. p.; PORTMANN: *i.m.*, 230–233. p.; KARNER: *i.m.*, 125–127. p.

birtokosok) együtt a németeké is a szocialista gazdaság kiépítéséhez szolgált alapul.²¹ A népi németek házai és más javai a veterán partizánok, hadiözvegyek és árvák, valamint a földnélküli parasztok kezébe kerültek.²² A hatalom új birtokosai a németek vagyonát eszközként használták az egykori harcosok megjutalmazására, az özvegyek és árvák kárpótlására, a szegény, földnélküli parasztok új rezsim számára való megnyerésére és a túlnépesedett agrárlakosság problémájának részleges megoldására.

1945 közepéig szinte minden jugoszláviai németet, aki az országban maradt (valamivel kevesebb mint 200 ezer főt), koncentrációs táborokba zártak.²³ Csak azokat kímélték meg, akik a partizánokat támogatták, vagy maguk is közéjük álltak. Mindenki másra a kitelepítés, azaz elűzés várt. A háború után a korábban elmenekült, ám ekkor hazatért németeket kiutasították az országból vagy lágerekbe zárták, néhány kisebb csoportot pedig átadták a magyar határon. Mivel a szövetségesek megtagadták a jugoszláviai németek átvételét, három és fél évig nyomorult módon sínylődtek a lágerekben.²⁴ A szovjetek 1944 végén, 1945 elején 10-12 ezer főt hurcoltak el kényszermunkára a Szovjetunióba.²⁵ Mivel a szervezett kitelepítés lehetetlen volt, a jugoszláv

²¹ GAČEŠA, Nikola: *Agrarnareforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*, Matica srpska, Novi Sad, 1984, 367. p.

²² GAČEŠA, Nikola: *Agrarna reforma i kolonizacija u Vojvodini 1945–1948*, In: *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, Matica srpska, Novi Sad, 1995; PORTMANN: *i.m.*, 307–377. p.

²³ Az internálási per 1944. október 18-án kezdődött a Bánátban és minden az országban maradt németre kiterjesztették, L.: PORTMANN: *i.m.*, 240–249. p.; JANJETOVIĆ: *Between...*, 219–229., 248–250. és 264. p.; KARNER: *i.m.*, 133. p.; TONE, Ferenc: *Nemci na slovenskem med drugo svetovno vojno*, In: *„Nemci” na Slovenskem 1941–1955*, 124–125. és 132–135. p.; GEIGER, Vladimir: *Pisma iz Krndije*, Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb, 1994; GEIGER, Vladimir: *Radni logor Valpovo 1945–1946*, Njemačka narodnosna zajednica i Zemaljska udruga Podunavskih Svaba, Osijek, 1998; GEIGER, Vladimir: *Nijemci u Đakovu i Đakovštini, Dom i svijet*, Zagreb, 2001, 171–188. p.; GEIGER, Vladimir – KRANJČEV, Branko: *Radni logor Šipovac-Našice, 1945–1946*, Zavičajni muzej Našice, Našice, 2015, 60–165. p. Kb. 20 ezer főt kímélhettek meg fenti kategóriák szerint, illetve néhány szakmunkást.

²⁴ A jugoszláv kormány nem kérte a potsdami konferencián a népi németek kitelepítését, viszont többször követelte, hogy a szövetségesek megszállási zónáikba vegyék fel a még Jugoszláviában lévő németeket. Mivel azonban a szövetségesek már rengeteg menekültet és otthontalan személyt fogadtak be Németországba, elutasították ezeket a jugoszláv megkereséseket. L.: *Das Schicksal der Deutschen...*, 435. p.; *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers* [a továbbiakban: FRUS], 1945, Bd. 2, Washington, 1967, 1315. és 1323 p.; FRUS, 1946, Bd. 5, Washington 1969, 135. p.; Bilten MIP, 1, 20 January 1946, 6–7. p.; 4. Juni 1946, 13. p.; 1–15. September 1946, 34. p.; 1. Oktober 1946, 49. p.; 1. November 1946, 44. p.; JANJETOVIĆ: *Between...*, 287–289. p.; PORTMANN: *i.m.*, 261–267. p.

²⁵ JANJETOVIĆ: *Between...*, 230–248. p.; PORTMANN: *i.m.*, 259–260. p.; POLIAN, Pavel: *Against Their Will. The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*, CEU Press, Budapest – New York, 2004, 249–260. p. Ez egy egész Európát érintő akció volt a „munka

hatóságok a magyar határhoz közeli lágerekben maguk is elősegítették a szökéseket. Tisztázatlan, hány német hagyta el így az országot, de ez a szám több tízezer fő lehetett.²⁶ Körülbelül 50 ezer személy azonban a lágerben életét vesztette az éhezés, a betegségek és a kimerülés következtében.²⁷

A németek helyzetében némi változás először 1946 májusán következett be, amikor egy nagy tífuszjárványt követően a legyengült szervezetű, rossz egészségi állapotban lévő gyerekeket, valamint a szüleiket elvesztett árvákat kiengedték a lágerekből. A gyerekek nevelőszülőkhöz és gyermekotthonokba kerültek. Bár az akkori viszonyokhoz képest itt megfelelő ellátásban részesültek, de elválasztották őket a rokonaiktól. Így fokozatosan asszimilálódni kezdtek szláv környezetükhöz, hiszen sem német (nyelvű) oktatóik, gondozóik, sem német származású játszótársaik nem voltak. A tulajdonképpeni cél a jugoszláv patriotizmus és a kommunista ideológia szellemében történő szocializáció volt, s alapvetően nem a *népváltás*, még ha a nemzetiségváltás esetenként be is következett.²⁸

Mindeközben a jugoszláv kommunisták hozzáláttak a nemzetiségeket tiszteletben tartó kisebbségpolitika megvalósításához. Abban a reményben, hogy a kisebbségi lakosságot meg tudják nyerni az új rezsimnek. Így a magyarok egy rövid „megtorló időszak” után, amikor egy részüket letartóztatták és koncentrációs táborokba zárták, immár jogilag egyenrangú állampolgárokká válhattak.²⁹ Az albánoknak elnézték a megszállókkal való kollaborálást és az új hatalom birtokosai elleni felkelést.³⁰ Igyekeztek a kisebbségekből párt-

általi jóvátételre”. A szovjet hatóságok kb. 90 ezer embert, főleg németeket hurcoltak el ukrainai kényszermunkára Kelet-Európából. L.: WOLF, Josef: *Deutsche Zwangsarbeiter aus Ost- und Südosteuropa in der Sowjetunion 1944-1949*, München, 2005.

²⁶ JANJETOVIĆ: *Between...*, 278–280. p.; PORTMANN: *i.m.*, 265–266. p.; NEČAK, Dušan: „Nemci“ na Slovenskem 1945–1955 v luči nemških in avstrijskih dokumentov, In: Uó. (Izd./Ured.): *„Nemci“ na Slovenskem 1945–1955*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 2002, 225. p.

²⁷ *Das Schicksal der Deutschen*, 107E–112E p.; Arbeitskreis Dokumentation, 146–270. és 314. p.; PORTMANN: *i.m.*, 249–255. p.; JANJETOVIĆ: *Between...*, 264–281. és 329. p.

²⁸ PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ, Sanja: *Na putu. Repatrijacija dece pripadnika nemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata 1948–1956*, Tokovi istorije, 3, 2012, 201–206. p.

²⁹ KASAŠ: *i.m.*, 156–200. p.; PORTMANN: *i.m.*, 267–282. p.; SAJTI: *i.m.*, 434–472. p.; HORNYÁK, Árpád: *Yugoslavia*, In: *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, Columbia University Press, New York, 2011, 408–413. p.; ČEREŠ, Tibor: *Krona osveta u Bačkoj*, AGM – Hrvatski informativni centar – Turistkomerc, Zagreb, 1993. A magyar lakosság elűzését, illetve egy lakosságcserét Magyarországgal mérlegeltek ugyan, de végül eltekintettek tőle. 1946 októberében aláírtak egy konvenciót, miszerint 40 ezer jugoszláviai magyart kicserélnék ugyanannyi magyarországi szlávra, de ezt nem hajtották végre.

³⁰ *Albanska nacionalna manjina u Jugoslaviji [1949?]*; Referat o šiptarskoj nacionalnoj manjini, den 31. DeceMBER 1952, Arhiv Jugoslavije [a továbbiakban: A], 507, XVIII – k. 4; Izveštaj, Podujevo, 1956. március 20., Arhiv Srbije [a továbbiakban: AS],

tagokat verbuválni, azokat az új rendszerbe integrálni.³¹ Kisebbségi iskolák nyíltak, noha ehhez hiányoztak a tanárok, az iskolaépületek és a megfelelő tankönyvek is.³² Kultúr- és művelődési egyesületek jöhettek létre,³³ valamint a magyaroknak napilapja, a többi csoportnak folyóirata jelent meg.³⁴ Noha mindez nagyvonalú volt, mögötte konkrét politikai cél húzódott meg: mind a kisebbségeket, mind a többségi társadalmat az új hatalom és ideológiájának

Bezbednosno-informativna agencija [a továbbiakban: BIA], III/121; Uprava Državne bezbednosti AKMO, Izveštaj po pitanju šiptarske nacionalne manjine, Priština, 1952. október 10., AS, BIA, III/121; Referat o nacionalnim manjinama, Lipljan, 1953. október 8., AS, BIA, III/121.

³¹ Posleratni razvitak nacionalnih manjina: Mađari, Rumuni, Bugari i Šiptari [1957], AJ, 507, XVIII - k. 5; Aktuelni problemi manjina u Srbiji, 1959. március 25.; [cím nélkül], 1958. december 9., AJ, 507, XVIII - k. 3; [Analiza neprijateljske delatnosti u Bačkom Petrovcu, 1952 vagy később], AS, BIA, I/ 258; Mađarska nacionalna manjina, I dio, KPD Bileća, 1954. február 1., AS, BIA, VIII/13; Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, 1957. március 25., AJ, 507, XVIII - k. 5; Albanska nacionalna manjina u Jugoslaviji [1949?], AJ, 507, XVIII - k. 4.

³² [Cím nélkül], 1958. december 9., AJ, 507, XVIII - k. 3; Mađarska, rumunska, češka, slovačka i rusinska nacionalna manjina u F.N.R.J., 1957; O rumunskoj nacionalnoj manjini u Jugoslaviji [1949?], AJ, 507, XVIII - k. 5; Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji od 1945-1956. god. [1957]; Stanje i problemi manjinskih škola, Beograd, 1957. február 20., AJ, 507, XVIII - k. 6; Zapisnik sa savetovanja pri Izvršnom komitetu SKJ o pitanjima nacionalnih manjina u Jugoslaviji, Beograd, 1959. március 2., AJ, 507, XVIII - k. 3; Posleratni razvitak nacionalnih manjina: Mađari, Rumuni, Bugari i Šiptari [1957], AJ, 507, XVIII - k. 5; Albanska nacionalna manjina u Jugoslaviji [1949?]; Kratka informacija o šiptarskoj nacionalnoj manjini na terenu Crne Gore, Titograd, 1957. április 4., AJ, 507, XVIII - k. 4; Stanje i problemi školske mreže, 1957. október 25.; Zabeleške o šiptarskim udžbenicima, 1955, AJ, 507, XVIII - k. 6. Noha ezek a dokumentumok némileg későbből származnak, jól mutatják a német iskolaügy fejlődését a második világháború óta. L. még: JONČIĆ: *i.m.*, 75-79. p.; MARTIĆ-STOJKOVIĆ: *i.m.*, 112., 121-124., 144-149., 166., 177-180., 197., 199-200. és 208-210. p.; SAJTI, Enikő A.: Yugoslavia, In: *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century...*, 309. p.; BAJIĆ, Đorđe: Škole i školski sistem, In: *Vojvodina 1944-1954. Almanah povodom 10 godina oslobođenja*, Matica srpska, Novi Sad, 1954, 317-327. p.; DUKOVSKI, Darko: *Istra. Kratka povijest dugog trajanja. Od prvih naseobina do danas*, Nova Istra, Pula, 2004, 205. és 212-213. p.; АЧКОСКА, Виолета: *Братството и единството 1944-1974. Помеѓу хармонија и дисхармонија*, Инст. за национална историја, Скопје, 2003, 288-316. p.

³³ Udruženja nacionalnih manjina, 1949. december 9., AJ, 507, XVIII - k. 3; Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, 1957. március 25.; Posleratni razvitak nacionalnih manjina: Mađari, Rumuni, Bugari i Šiptari [1957], AJ, 507, XVIII - k. 5; Slovaci, 1956. március 26., AS, BIA, I/258; HORNYÁK: *i.m.*, 411. p.; SPEVAK, Juraj: Pogled na masovno-kulturnu delatnost, In: *Vojvodina 1944-1954...*, 331-334. és 341-342. p.; JONČIĆ: *i.m.*, 89-90. p.; MARTIĆ-STOJKOVIĆ: *i.m.*, 126-127. p.

³⁴ Položaj Mađara u Vojvodini. Osvrt na studentsku omladinu, 1956; Socijalni sastav mađarske nacionalne manjine u Vojvodini, 1956. január 10., AJ, 507, XVIII - k. 5; АЧКОСКА: *Братството...*, 316-317. p.

szellemében kellett átnevelni, mert enélkül a szocializmus megvalósíthatatlannak tűnt.³⁵

Habár ez a politika nagy fordulatot jelentett az állam kisebbségekkel kapcsolatos álláspontjában, a konkrét megvalósítás nehézségekbe ütközött. Egyrészt a kisebbségi lakosság egy része bizalmatlan volt a hatóságokkal és a pártfunkcionáriusokkal szemben, ami a kisebbségek korábbi hatóságokkal kapcsolatos rossz tapasztalatain alapult. A hierarchia alján lévő tisztviselők ekkor is nehezen tudták önnön nacionalizmusukat és előítéleteiket legyőzni. Így az egyének és népek háború alatti viselkedése határozta meg az új rendszerben való elismerésüket.³⁶ Másrészt a kisebbségi lakosság viselkedését külföldi tényezők is befolyásolták: az irredenta és antikommunista propaganda, valamint a kisebbségek úgynevezett anyaországaiban bekövetkezett politikai változások.³⁷ Emellett ezek a *védnökállamok* több esetben megszervezték kisebbségeik kitelepítését Jugoszláviából: Csehszlovákia 1945–1949 között,³⁸

³⁵ DIMIĆ, Ljubodrag: *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, Rad, Beograd, 1988, 29. és 78–79. p.; MARKOVIĆ, Predrag J.: *Beograd između istoka i zapada 1948–1965*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, 322. p.

³⁶ Posleratni razvrtak nacionalnih manjina: Mađari, Rumuni, Bugari i Šiptari [1957], AJ, 507, XVIII – k. 5; aktuелni problemi nacionalnih manjina u Srbiji, 1959. március 25.; [cím nélkül], 1958. december 9., AJ, 507, XVIII – k. 3; Slovaci, 1950. március 26.; [Analiza neprijateljske delatnosti u Bačkom Petrovcu, 1952 vagy később], AS, BIA, I/258; Mađarska nacionalna manjina, I dio, KPD Bileća, 1954. február 1., AS, BIA, VIII/13; Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, 1957. március 25., AJ, 507, XVIII – k. 5; Albanska nacionalna manjina u Jugoslaviji [1949?], AJ, 507, XVIII – k. 4; Izveštaj: Analiza: nacionalne manjine i IB zemlje, Priština, 1956. március 16.; Referat o šiptarskoj nacionalnoj manjini – od rezolucije IB do danas na terenu sreza sitničkog, Lipljan, 1952. október 8., AS, BIA, III/121; Referat o šiptarskoj nacionalnoj manjini, 1952. december 31., AJ, 507, XVIII – k. 4; Rusini, ukrajinska manjina i ukrajinska emigracija u FNRJ, [1949?], AJ, 507, XVIII – k. 5; Istorijat Rusina [u Kucuri], Vrbas, 1955. június 1.; Elaborat o Rusinima u Vojvodini, Novi Sad 1955. június 2., AS, BIA, III/109; Položaj Mađara u Vojvodini. Osvrt na studentsku omladinu, 1956, AJ, 507, XVIII – k. 5; Problemi u vezi sa nacionalnim manjinama, 1959. június 18., AJ, 507, XVIII – k. 3; АЧКОСКА: *Брамцмвomo...*, 250. p.; LUDANYI: *i.m.*, 172. p.

³⁷ Opšte rukovodstvo Matice slovačke za FNRJ, Novi Sad, 1947. október 20.; Slovaci, 1950. július 17., AS, BIA, I/258; Položaj Mađara u Vojvodini. Osvrt na studentsku omladinu, 1956, AJ, 507, XVIII – k. 5, AJ, 507, XVIII – k. 3; Rusini, ukrajinska manjina i ukrajinska emigracija u FNRJ, [1949?], AJ, 507, XVIII – k. 5; Analiza: nacionalne manjine i IB zemlje, Priština, 1956. március 16.; Referat o šiptarskoj nacionalnoj manjini – od rezolucije IB do danas na terenu sreza sitničkog, Lipljan, 1952. október 8., AS, BIA, III/121; Referat o šiptarskoj nacionalnoj manjini, 1952. december 31., AJ, 507, XVIII – k. 4; АЧКОСКА: *Брамцмвomo...*, 250. p.

³⁸ SELINIĆ, Slobodan: *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi (1945–1955)*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2010, 333–351. p.; O nacionalnoj manjini Čeha i Slovaka [1950. április – 1952. december?], AJ, XVIII – k. 5; Matica slovačka u FNRJ sa sedištem centra u Bačkom Petrovcu [1949]; Slovaci, Novi Sad, 1950. július 17.; Slovaci, 1956.

Lengyelország 1945–1946 között,³⁹ Izrael 1948–1952 között,⁴⁰ Törökország pedig 1954-ben.⁴¹

A németek helyzete 1947 második felében kezdett javulni, amikor a jugoszláv hatóságok megindították a letartóztatott németek – akik a földeken, üzemekben végeztek kényszermunkát – bányákba és gyárakba történő verbuválását. Így kényszermunkások helyett normálisan fizetett munkásokká válhattak, amiért sok esetben el kellett hagyniuk eredeti lakóhelyüket.⁴² Az nem ismert, mennyien éltek ezzel a lehetőséggel.

1948 elején mindenképpen új fejezet kezdődött a jugoszláviai németek történetében, amely azonban sajnos sokkal kevésbé feltárt, mint az 1918 és 1948 közötti időszak, az ide vonatkozó dokumentumok nagy része nem is hozzáférhető. E tanulmányhoz néhány belső akta, főleg rendőrségi iratok kerültek felhasználásra, amelyeket a biztonsági-információs ügynökség (BIA) adott át néhány éve Szerbia levéltárának. Továbbá néhány régebb óta hozzáférhető pártjelentés Jugoszlávia levéltárából. A jugoszláviai németek 1948 utáni történetének feldolgozása alapvetően még várat magára.

1948 elején a lágereket feloszlatták és a munkaképes németeket fizetett munkahelyekre osztották be. Ugyanakkor a német lakosság a munka- és lakóhelyét az elkövetkező három évben nem hagyhatta el. Ettől eltekintve a többi

március 26.; Izveštaj o slovačkoj nacionalnoj manjini u 1952. godini, AS, BIA, I/258; Stenografski zapisnik sa sjednice Komisije za nacionalne manjine pri CK SK Hrvatske, 1959. júnus 27., AJ, 507, XVIII – k. 3.

³⁹ Rusini, ukrajinska manjina i ukrajinska emigracija u FNRJ, [1949?]; Problemi nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini i pojava kampanje za iseljenje, [1953?], AJ, 507, XVIII – k. 5; DRLJAČA, Dušan: *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, Etnografski institut SANU, Beograd, 1985, 71–78. p.; BURDA, Artur: *Poljski naseljenici u Bosni*, Zbornik krajiških muzeja, 3, 1969, 188–189. p.; RADIĆ, Radmila: *Iseljavanje stanovništva sa jugoslovenskog prostora sredinom pedesetih godina*, *Istorijski zapisi*, LXXII, 1–2, 1999, 167–173. p.

⁴⁰ IVANKOVIĆ, Mladenka: *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952)*, Kraj ili novi početak, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009, 302–346. p.

⁴¹ PEZO, Edvin: *Zwangsmigration in Friedenszeiten? Jugoslawische Migrationspolitik und die Auswanderung von Muslimen in die Türkei (1918 bis 1966)*, Oldenbourg, München, 2013, 98–102., 155–162., 234–241. és 287–328. p.; АЧКОСКА, Виолета: *Иселувањето на Турците од НР Македонија по Втората светска војна (1945–1960)*, *Историја*, XXXVIII, 1999, 1–2, 89–101. p.; АЧКОСКА: *Братството...*, 269–287. p.; ИЛИЈЕВСКИ, Борче: *Политички, економски и просветни спекти на иселувањетона турско население од Македонија во педесетите години на XX век*, *Историја*, XLIII, 2007, 1–2, 49–61. p.; ИЛИЈЕВСКИ, Борче: *The Ethno-Demographic Changes in the 1950s in the People's Republic of Macedonia. Emigration Process of the Turkish and Muslim Population*, *Macedonian Historical Review*, 1, 2010, 167–182. p.; RADIĆ: *i.m.*, 155–167. p.; OKSÜZ, Hikmet – KOKSAL, Ulkü: *Emigration from Yugoslavia to Turkey (1923–1960)*, *Turkish Review of Balkan Studies*, 2009, 4, 147–175. p.

⁴² JANJETOVIĆ: *Between...*, 278–281. p.; PORTMANN: *i.m.*, 265–266. p.; NEČAK: *i.m.*, 225. p.

munkással azonos jogok illették meg őket: bér, társadalombiztosítás stb.,⁴³ és a gyermekeik járhattak a helyi iskolákba. Természetesen eleinte szó sem lehetett német kisebbségi iskolákról, idővel azonban a hatóságok ott, ahol több német gyerek volt és megfelelő tanár is rendelkezésre állt, törekedtek német nyelvű osztályok, csoportok kialakítására.

A második világháború után német iskolák először 1949 őszén olyan helyeken nyíltak, ahol nagyobb létszámú német lakosság élt: Zemun (Semlin/Zimony), Ečka (Etschka/Écska), Padinska Skela, Besni Fok. A következő években aztán újabbak következtek: Pančevo (Pantschowa/Pancsova), Knićanin (Rudolfsgnad/Rezsóháza), Novi Sad (Neusatz/Újvidék). Így több mint 30 elemi és középiskola kínált már német nyelven oktatást.⁴⁴ Az 1951/52-es tanévben Jugoszláviában 5370 német gyerek járt alsó, és 5239 felső elemi iskolába.⁴⁵ 1952 augusztusában a szabadkai tanárképzőben 16 leendő némettanár számára indítottak tagozatot.⁴⁶ E települések némelyikében már a második világháború előtt is nagy számban éltek németek, máshová a háború után az internálás végével, illetve a lágerek feloszlása után kerültek. Az 1940-es évek végén hivatalosan még 60 500 német élt Jugoszláviában, ebből kb. 39 ezer a Szerb Népköztársaságban és 29 ezer a Vajdaságban. E térségekben a foglalkoztatott németek 60%-a tevékenykedett a mezőgazdaságban, míg Szerbia más részein a legtöbben bányákban (3 ezer fő) és állami üzemekben dolgoztak.⁴⁷ Ez azt jelenti, hogy a németek foglalkoztatási szerkezete megváltozott az ipar, a kézművesség és a szolgáltatások irányába.⁴⁸ Szintén megváltozott a földrajzi eloszlásuk: a német lakosság egy részét a nemzetiszocialisták már a háború idején kitelepítették vagy evakuálták. Mások maguk menekültek el azzal a szándékkal, hogy a hadiesemények után majd hazatérnek. Egyeseket a Szovjetunióba hurcoltak, másokat elűzték az országból.

A Jugoszláviában maradtakat a hatóságok némi mérlegelés után az ország különböző részeiben lévő táborokba, gyermekotthonokba és termelő-

⁴³ Mégis sokuk borzasztó körülmények között élt (AJ, Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet maršala Jugoslavije, II - 3-a-2/19; ĐILAS, Milovan: *Revolucionarni rat*, Književne novine, Beograd, 1990, 411. p.; JANJETOVIĆ: *Between...*, 281–283. p.).

⁴⁴ NIKOLIĆ, Goran: *Život nakon skidanja sa krsta*, In: *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*, Društvo za srpsko-nemačku saradnju, Beograd, 1997, 225. p.

⁴⁵ PAIKERT, Geza C.: *The Danube Swabians. German Populations in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitler's Impact on their Patterns*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1967, 290–291. p.

⁴⁶ NIKOLIĆ: *i.m.*, 225. p.

⁴⁷ Folksdojčeri, 1952, AS, BIA, II/81.

⁴⁸ 1918-ban Szlavónia és Vajdaság népességének 80%-a élt falvakban. A Bácskában a lakosság 67,7%-a dolgozott a mezőgazdaságban, Szlavóniában 75%. Iparban a bácskaiak 15,54%-a dolgozott, a bánátiak 12,43%-a, L.: BETHKE: *i.m.*, 80–81. és 84. p. A kb. 30 ezer fős szlovéniai német kisebbség jelentős részben élt városokban, de az abszolút számuk nem volt nagy, L.: *Das Schicksal der Deutschen*, 18E p.

helyekre osztották be.⁴⁹ Noha ez a németek esetében kényszerintézkedések eredménye volt, megfelelt a gyorsan változó jugoszláv társadalom trendjének: a délszlávok jelentős része is elköltözött korábbi településeiről, valamint a parasztok nagy része is beköltözött a falvakból az iparosított városokba – szintén nem mindig önként.⁵⁰ A társadalmi szerkezetet az is átalakította, hogy a jugoszláviai németektől elvették a tulajdonukat.

Ez volt az egyik oka annak, hogy az 1950-es évek a jugoszláviai németek számára nem elsősorban a szocialista rendszerbe való integrálódás időszaka volt, hanem asszimilációjuké, eltűnésüké, elrejtőzésüké. Az integrálásukra tett próbálkozások csak felszínes eredményekhez vezettek. Bár a németek szorgalmasan dolgoztak, és a gazdasági helyzetük javult – köszönhetően takarékoságuknak és a külföldi küldeményeknek –, politikailag és társadalmilag passzívok maradtak. Korábbi szervezetük, a Schwäbisch-Deutscher Kulturbund tevékenysége kapcsán szerzett rossz tapasztalatok bizalmatlanná tették őket a politikai és társadalmi elkötelezettségekkel szemben.⁵¹ Mint a legtöbb alkalmazott, ők is tagjai voltak a szakszervezeteknek és a népfrontnak – utóbbi a kommunista párt fő ernyőszerve volt –, ezzel járó kötelességeiket azonban csak felületesen látták el.⁵² Ritkán kapcsolódtak be a helyi politikai kérdések megvitatásába is. Választások esetén a németek túlnyomó többsége opportunista módon – csakúgy, mint a lakosság nagy része – a kormány listájára szavazott. Csak néhány példa akadt arra, hogy a politikai ellenzékhez regisztrálták magukat, azaz a „lista nélküli urnába” adták a szavazataikat.⁵³ A hatóságok hitték, hogy a jugoszláviai németek

⁴⁹ Áttekintő ezekről a migrációs folyamatokról: JANJETOVIĆ, Zoran: The Disappearance of the Germans from Yugoslavia. Expulsion or Emigration, *Revue des Études Sud'Est Européennes*, XL, 2002, 1–4. p.

⁵⁰ PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Bd. III. Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, Nolit, Beograd, 1988, 79–119. és 263–315. p.

⁵¹ DAMJANOVIĆ, Slavko: Informacije, 1954. június 7., AS, BIA, I/216; Podaci. Pregled na našem terenu po pitanju Nemaca – folksdojčera [1953 márciusa után], AS, BIA, 231.

⁵² Mesečni izveštaj za mesec april 1953. godine, Novi Sad, 1953. április 23., AS, BIA, I/216; Život i rad „folksdojčera” po oslobođenju, [1950-es évek eleje], AS, BIA, II/81; Podaci. Pregled na našem terenu po pitanju Nemaca – folksdojčera [1953 márciusa után]; Izveštaj o nemačkoj nacionalnoj manjini („folksdojčerima”) na terenu sreza novosadskog, 1952. október 10., AS, BIA, I/231; Izveštaj o folksdojčerima našeg sreza; Nemci u gradu Somboru, 1952. szeptember 10.; Nemci na terenu sreza Sombora, 1952. szeptember 11.; Elaborat Nemaci: Prigrevica 1952. szeptember 9.; Elaborat o Nemcima za mesto Kolut; Stanišić; Riđica, AS, BIA, I/250. Néhány helyen (Bački Jarak/Jarek, Bački Monoštor) észrevehető volt a németek bizonyos rezsimközeli politikai aktivitása: Izveštaj o nemačkoj nacionalnoj manjini („folksdojčerima”) na terenu sreza novosadskog, 1952. október 10., AS, BIA, I/231; Stevan Nedeljkić, Izveštaj o Nemcima u Bačkom Monoštoru, 1952. szeptember 9., AS, BIA, I/250.

⁵³ Kapetan Živko Marinković UDB-i za Vojvodinu, [1951?], AS, BIA, I/206; Izveštaj o nemačkoj nacionalnoj manjini na teritoriji APV u 1950 godini, AS, BIA, II/81.

nagy részének ellenzéki érzületét meg tudják szüntetni. Nyílt rendszerellenes megnyilvánulásokra ritkán került sor, a letartóztatott németek száma is rendkívül alacsony maradt.⁵⁴

A kultúr- és művelődési csoportokat, valamint klubokat a hatóságok alapították ugyanazzal a szándékkal, mint más kisebbségek esetén: hogy a németeket jobban integrálják a szocialista rendszerbe és egyben megfigyelés alatt tudják tartani őket.⁵⁵ Az egyleteket és klubokat többnyire nem népi németek, hanem osztrákok és birodalmi németek vezették – volt hadifoglyok és szolgálatba állított szakmunkások.⁵⁶ Kialakultak színházi, irodalmi, sport- és néptáncrészlegek, amelyek különböző fesztiválokon is felléptek.⁵⁷ Ezek a szervezetek azonban rövid ideig működtek, mivel külföldi vezetőik idővel hazatértek, a népi németek pedig kitelepültek.⁵⁸ Hasonlóan volt a helyzet a *Der Schaffende (Az alkotó)* című német lappal is, amely 1948 és 1953 között jelent meg.⁵⁹

A nemrégiben közreadott rendőrségi jelentések a jugoszláviai németeket pro-nyugati beállítottságúként írják le. Egy részük szimpatizált Németországgal, mások Ausztriával, vagy éppen az Amerikai Egyesült Államokkal, Argentínával, Kanadával vagy Ausztráliával. Ez közvetlenül összefüggött a meglévő kivándorlási törekvésekkel.⁶⁰ A jugoszláviai németek élénk levelezésben álltak azon rokonaikkal és honfitársaikkal, akik 1944/45-ben elmenekültek, evakuálva lettek vagy később megszöktek a lágerekből. Noha a rendőrségnek nem volt elég munkatársa, hogy a levelek nagyobb részét ellenőrizzék, egyértelműen kiderült számukra, hogy a külföldre menekültek otthon maradt rokonaikat a nyugati magasabb életszínvonallal és a nagyobb

⁵⁴ Izveštaj o nemačkoj nacionalnoj manjini na teritoriji APV u 1950 godini, AS, BIA, II/81; Klub nemačkih trudbenika u Novom Sadu, Masarikova broj 1, Novi Sad, 1950. augusztus 16., AS, BIA, I/216.

⁵⁵ Klub nemačkih trudbenika u Novom Sadu, 1950. december 4., AS, BIA, I/216. 1949 végén 9 ilyen klub/egylet volt: Udruženja nacionalni manjina, 1949. december 15., AJ, 507, XVIII – k. 3.

⁵⁶ Lásd például a német munkások klubját Újvidéken, amelyet 1948-ban alapítottak, és birodalmi németek vezettek: [Cím nélküli jelentés], 1951 február; Spisak članova „Kluba nemačkih trudbenika”, 1950, AS, BIA, I/216.

⁵⁷ NIKOLIĆ: *i.m.*, 224–225. p.

⁵⁸ Az újvidéki német munkások klubjának taglétszáma 1953-ról 1954-re egyharmadára csökkent, L.: Infomacije, 1954. június 7., AS, BIA, I/216. A dokumentum szerint féltek attól, hogy a klub hatására újjáéled a Schwäbisch-Deutscher Kulturbund. Pancsován a kultúrklub feloszlott, amint a német hadifoglyok hazatértek, L.: Kapetan Živko Marinković, UDB-i za Vojvodinu, [1951?], AS, BIA, I/206.

⁵⁹ NIKOLIĆ: *i.m.*, 224. p.

⁶⁰ Izveštaj o nemačkoj nacionalnoj manjini na teritoriji APV u 1950 godini; Život i rad „folksdojčera” po oslobođenju, [1950-es évek eleje], AS, BIA, II/81; [Cím nélküli jelentés], 1951 február; Klub nemačkih trudbenika u Novom Sadu, 1950. december 4., AS, BIA, I/216; J. Zec, Izveštaj o folksdojčerima na terenu našeg sreza, AS, BIA, I/250.

szabadságukkal vonzzák magukhoz.⁶¹ Hiába kapták vissza a népi németek vidéken a légerek felosztása után polgári és nemzeti jogokat,⁶² ingatlanvagyonukat viszont nem, sőt azért kártérítés sem illette meg őket. Az 1950-es években még páran reménykedtek ennek pótlásában, de a túlnyomó többség számára világos volt, hogy a házaik és földjeik visszafordíthatatlanul elvesztek.⁶³ A családok vagyonuk, megélhetésük elvesztésével rossz gazdasági helyzetbe kerültek. A németekkel szembeni politikai bizalmatlanság a hidegháború kibontakozása és különösen Jugoszlávia Sztálinnal való 1948-as szakítása után ismét erősödött. E hatások körükben együttesen erősítették a kivándorlási vágyat.⁶⁴

Először a gyermekotthonokban élők kapták meg ezt a lehetőséget. 1951 és 1956 között 11 szállítmány indult meg kb. 2 ezer gyermekkel Ausztria felé. Az akcióra a jugoszláv, a német, az osztrák és a nemzetközi Vöröskereszt együttműködésével került sor. A külföldön élő szülők és rokonok e szervezeteken keresztül tudtak a gyermekek után kutatni. A jugoszláv kormány együttműködött, ezzel is jelezve jóindulatát az Ausztriával, illetve Nyugat-Németországgal való diplomáciai kapcsolatfelvétel után.⁶⁵

Már 1950 áprilisán létrejött egy előzetes egyezmény a jugoszláv és a német szövetségi Vöröskereszt között, ami a családegyesítést lehetővé tette. Jugoszlávia azonban vonakodott az egyezményt végrehajtani. Azzal érvelt, hogy akkor a népi németek állam, állampolgárság nélkülivé válnak, ami ellentétes a nemzetközi joggal. Ezért 1952-ben újabb tárgyalásokra került sor. Ezek eredményeként októberben újabb megállapodást kötöttek, ami lehetővé tette a jugoszláviai németek kivándorlását, amennyiben azok minden szükséges feltételnek eleget tettek.⁶⁶ Mindenekelőtt szükség volt hozzá valamely német

⁶¹ Kapetan Živko Marinković, UDB-i za Vojvodinu, [1951?], AS, BIA, I/206; Izveštaj o nemačkoj nacionalnoj manjini u Apatinu, 1953. június 30., AS, BIA, II/81.

⁶² A német és az egykori jugoszláv szakirodalom egy részében és a köztudatban is még mindig az a nézet az uralkodó, hogy az 1944. november 21-i AVNOJ-határozat értelmében a jugoszláviai németek elvesztették állampolgárságukat és vagyonukat is. Ez azonban nem így volt. Noha a polgári és emberi jogokat elvették, jugoszláv állampolgárok maradtak. A légerekből való szabadulás után csak az állampolgársági bizonyítványt kellett megigényelniük. L.: JANJETOVIĆ, Zoran: O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca, *Tokovi istorije*, 1–2, 2002; JANJETOVIĆ, Zoran: Die Staatsbürgerschaft der Jugoslawiendeutschen. Vom Ende des Ersten Weltkrieges bis in die Nachkriegszeit des Zweiten Weltkrieges, In: *Staatsbürgerschaft und Teilhabe. Bürgerliche, politische und soziale Rechte im östlichen Europa*, Oldenbourg, München, 2014.

⁶³ Izveštaj o nemačkoj nacionalnoj manjini u Apatinu, 1953. június 30., AS, BIA, II/81; Stanišić; Riđica, AS, BIA, I/250; Kapetan Živko Marinković, UDB-i za Vojvodinu, [1951?], AS, BIA, I/206.

⁶⁴ Život i rad „folksdojčera” po oslobođenju [1950-es évek eleje], AS, BIA, II/81.

⁶⁵ TODOSIJEVIĆ: *i.m.*, 208–218. p.; PAVLICA, Branko: *Jugoslavija i Savezna republika Nemačka 1951–1984*, Naš glas, Smederevo, 1989, 43. p.

⁶⁶ *Das Schicksal der Deutschen...*, 116E p.; PAVLICA: *Jugoslavija...*, 50. p.

tartomány beköltözési engedélyére. Ezt követően lehetett kérvényezni a kiutazást és a jugoszláv állampolgárság leadását. Ez eleinte 3 ezer, majd 12 ezer dínárba került, ami 3-4 havi átlagfizetésnek felelt meg.⁶⁷ A kivándorlást a magas költségek nehezítették, és a kiutazni vágyók közül egyeseket a rendőrség is kihallgatott.⁶⁸ Az NSZK-val való bilaterális kapcsolatok javításának keretében⁶⁹ született meg a kitelepülési egyezmény, amelynek értelmében a németek többsége elhagyhatta az országot. Ez a hozzáállás nem tért el más kitelepülési vágyó kisebbségek esetén sem. Külpolitikai és részben belpolitikai okból a kitelepülés kívánatos volt: kifelé annak engedélyezése a jóindulat és nagylelkűség jele volt; belpolitikailag pozitívan értékelték, hogy a kisebbségi lakosság azon részétől sikerült megszabadulni, amely nem akart megbékélni a szocialista rendszerrel. Ugyanakkor ez az integrációs politika és általában a szocialista kísérlet kudarcát jelentette, hiszen a kisebbségek formai egyenjogúsításuk ellenére is ki akartak vándorolni. Hiába volt a szocialista társadalmi modell, amely az egyenlőség elvén nyugodott és elutasította a munkások gazdasági kizsákmányolását, elméletileg tehát minden igényt kielégített: az emberek mégis a kapitalista nyugatra vágytak.

Az 1952-es népszámláláskor⁷⁰ 60 500 németet regisztráltak Jugoszláviában – 5 ezer fővel többet, mint 1948-ban.⁷¹ Ebből látszik, hogy sok német a társadalmi stigmatizálástól való félelmében magyarnak, horvátnak, szlovénnek vagy szerbnek vallotta magát.⁷² Egyesek így rejtették el német származá-

⁶⁷ Podaci: Pregled na našem terenu po pitanju Nemaca – folksdojčera, [1953 március után], AS, BIA, I/231; Izveštaj o nemačkoj nacionalnoj manjini u Apatinu, 1953. június 30., AS, BIA, II/81; *Das Schicksal der Deutschen...*, 116E–117E p.; TODOSIJEVIĆ: *i.m.*, 213. p.

⁶⁸ Folksdojčeri, 1952, AS, BIA, II/81; Kapetan Živko Marinković, UDB-i za Vojvodinu, [1951?], AS, BIA, I/206.

⁶⁹ A jugoszláv kormánynak elsősorban a gazdasági együttműködés állt érdekében, illetve a német szövetségi hitelek megszerzése. Ezért engedték el a hadifoglyokat, sőt még a legtöbb elítélt háborús bűnöst is. L.: PAVLICA: *Jugoslavija...*, 39–41. és 43–50. p.; NEČAK, Dušan, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između SR Njemačke i DR Njemačke*, Zagreb, 2004, 71–74. p.

⁷⁰ A népszámlálást 1953-ban tartották. (A Szerk.)

⁷¹ PAVLICA, Branko: *Nemačka manjina u Jugoslaviji. Sudbina folksdojčera posle Drugog svetskog rata*, szerzői kiadás, Beograd, 2002, 81. p.; *Das Schicksal der Deutschen...*, 117E p.

⁷² KREL, Aleksandar: *Mi smo Nemci. Etnički identitet pripadnika nemačke nacionalne manjine u Vojvodini na početku 21. veka*, Etnografski institut SANU, Beograd, 2014, 141–151. p.; KREL, Aleksandar: *Položaj nemačke nacionalne manjine u Vojvodini na primeru Nemaca u Subotici*, In: *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, Beograd, 2007, 438. p.; STANOJČIĆ, Vojislav: *Promena strategije etničkog identiteta Nemaca u Subotici u drugoj polovini 20. veka*, Glasnik Etnografskog instituta, LIV, 2006, 324. p.; STANOJČIĆ, Vojislav: *Etnički identitet nemačke nacionalne manjine u Vojvodini od Drugog svetskog rata do danas*, in: *Zavičaj na Dunavu. Suživot Nemaca i Srba u Vojvodini*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 2009, 224. p.

sukat. S bár a hatóságok ekkor már nem vezettek németellenes politikát, 1950 és 1960 között mégis 62 500 jugoszláviai német hagyta el az országot, 1969-ig 86 100.⁷³ Ők nem tudtak a tulajdonuk államosításával, az emberi méltóságuk megsértésével, a szocialista rendszerrel és annak gazdasági hatástalanságával megbékélni. Családi okok szintén közrejátszottak, sok esetben pedig a nyugatnémet gazdasági csoda fejtette ki vonzó hatását.

E migránsok integrációja Németországban, Ausztriában és más országokban azonban nem volt zökkenőmentes.⁷⁴ Már az 1960-as évek elején arról számoltak be a jugoszláv titkosrendőrség ügynökei, akik népi németeket látogattak meg az NSZK-ban és Ausztriában, hogy a kitelepültek honvágyra panaszkodtak, új hazájukban a helyiek megvetésétől szenvedtek.⁷⁵ A kitelepültek az 1950-es évektől rendszeresen hazalátogattak régi hazájukba, ami jelzi mély kötődésüket szülőföldjükhöz. A szocialista rendszer iránt érzett ellenszenv, mely rezsim elvette tőlük a teljes vagyonukat és kegyetlenül elbánt velük, mégis erősebb volt.⁷⁶ A kommunisták nem teljesen szívből jövő kísérlete, hogy megnyerjék maguknak az 1950-es években a jugoszláviai németeket, megbukott. 1960-ra a német kisebbség az országban lényegében

⁷³ PAVLICA: *Nemačka manjina...*, 81–82. p.; *Das Schicksal der Deutschen...*, 117E p.

⁷⁴ Vö. KOSSERT, Andreas: *Kalte Heimat. Die Geschichte der deutschen Vertriebenen nach 1945*, Siedler, München, 2008; KOSSERT, Andreas: „Wir können alles außer Hochdeutsch“. Reflexionen zum Mythos der schnellen Integration der Flüchtlingen und Vertriebenen im Nachkriegsdeutschland, In: BEER, Mathias (Hg.): *Migration und Mythen. Geschichte und Gegenwart lokal und Global*, Jan Thorbecke Verlag, Ulm, 2014; BEER, Mathias: *Flucht und Vertreibung der Deutschen. Voraussetzungen, Verlauf, Folgen*, C. H. Beck, München, 2011; GROSSER, Thomas: *Die Integration der Heimatvertriebenen in Württemberg-Baden (1945-1961)*, Kohlhammer, Stuttgart, 2006; *Ihr und wir. Integration der Heimatvertriebenen in Baden-Württemberg*, Kohlhammer, Stuttgart, 2009.

⁷⁵ Sastanak Podunavskih Švaba u Salcburgu, 1959. augusztus 25.; Boravak u izbegličkim logorima u Salcburgu, 1959. augusztus 26.; Izveštaj Đule Dera o poseti Nemačkoj, Kikinda, 1960. január 7.; Analiza aktivnosti folksdojčera iz Zapadne Nemačke i Austrije na terenu u 1963. godini, 1963. október 23.; Blaža Sailović o poseti Nemačkoj, Sombor, 1960. augusztus 30.; Informacija, Odeljenje DB sreza novosadskog, 1962. július 2.; Nikolić, Boško Službena beleška, 1962. július 3.; Dragutin Stefanović Službena beleška, 1962. július 31., AS, BIA, II/83; Elaborat o folksdojčerima – Bela Crkva, AS, BIA, I/81.

⁷⁶ A látogatókat a hatóságok nemkívánatosnak tekintették, igyekeztek a beutazásukat ellehetetleníteni, megtagadták a vízum kiadását. Ennek ellenére turistavízummal könnyen bejutottak. Néhány személyt újra és újra kiutasítottak. Fontos azt is megemlíteni, hogy egyes esetekben a német látogatókat szülőfalujukban az új lakosság nem fogadta barátságosan. L.: P. Dragutinović, sekretaru za UP NOS, Novi Sad, 1960. augusztus 27.; Izveštaj o proterivanju Josipa Dvoračeka, Sombor, 1961. szeptember 20.; Opšta informacija broj 21, Sremska Mitrovica, 1965. július 10.; Problemska informacija broj 53, Sremska Mitrovica, 1964. szeptember 6.; Milivoj Branković, Službena beleška, Sremska Mitrovica, 1963. szeptember 28.; Analiza aktivnosti folksdojčera iz Zapadne Nemačke i Austrije na terenu u 1963. godini, 1963. október 25.; Opšta informacija broj 43, Sremska Mitrovica, 1964. augusztus 11., AS, BIA, II/83.

megszűnt létezni. Mindössze szétszórtan élő német származású egyének maradtak, általában ők sem más németekkel házasodtak össze.⁷⁷ Tartózkodásukat először az 1990-es években adták fel részlegesen, amikor egy kisebbségi egyesülést szerveztek.⁷⁸ 2010-ben más kisebbségi csoportokhoz hasonlóan a szerb kisebbségi törvénynek megfelelően ők is nemzeti tanácsot alapítottak.⁷⁹ Ez azonban nem változtat a tényen, hogy az egykori 350 ezer németből, akik a második világháború előestéjén a Vajdaságban éltek, a 2002-es népszámlálás során már csak 3154-et regisztráltak.⁸⁰

Összegzőképpen elmondható, hogy az 1950-es évek politikája meghatározó volt a jugoszláviai német kisebbségi lakosság jövőjének szempontjából. Ezek az évek az ország német kisebbségének eltűnésében, fölszámolásában éppen olyan fontos szerepet játszottak, mint az 1940-es évek.

(Fordította: Márkus Beáta)

⁷⁷ Spisak lica nemačkog porekla [Smederevo], AS, BIA, I/27; Jon Stanču, Spisak folksdojčera, Apatin, Pančevo, 1962. február 23.; Spisak pripadnika nemačke narodnosti nastanjeni[h] u Vršcu, AS, BIA, I/195.

⁷⁸ KREL, Aleksandar: Uloga udruženja „Gerhard” u revitalizaciji etničkog identiteta somborskih Nemaca, In: *Slike kulture nekad i sad*, Etnografski institut SANU, Beograd, 2008; KREL: *Mi smo Nemci*, 153–220. p.;

⁷⁹ KREL: *Mi smo Nemci*, 222–226. p.

⁸⁰ Egész Szerbiában ez a szám 3901 volt (L.: JANJETOVIĆ: *Nemci u Vojvodini...*, 363. p.), Horvátországban és Szlovéniában még kevesebb.